

Zichtbaarheid en Representaties

Reacties op de aflevering van *Achter het Nieuws* in 1964 over homoseksualiteit in de media.

Iris Wiersma, S1056845

Begeleider: Onessa Novak

Bachelorscriptie

Woordenaantal: [9857]

Faculteit der Letteren, Bachelor Geschiedenis

15-08-2023

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Historische context: Homoseksualiteit in Nederland	9
Het COC	9
De reactie vanuit de samenleving	11
Lesbiennes	13
Conclusie	14
De reactie vanuit de kranten op de aflevering	15
Kranten reviews	15
Ingezonden brieven	17
Latere referenties in krantenartikelen	18
Conclusie	20
De impact van de aflevering op de Televisiecultuur	22
De leefwereld van homoseksuele mensen in beeld	23
De moeilijkheden van homoseksualiteit	24
Religie als argument in het debat over homoseksualiteit	26
Conclusie	28
Conclusie	30
Bibliografie	32
Secundair	32
Primair	33
Bijlage	38
Bijlage 1: uitzendingen over leefwereld	38
Bijlage 2: uitzendingen over moeilijkheden	39
Bijlage 3: uitzendingen over religie	40

Inleiding

Op 30 december 1964 nam het Cultuur en Ontspanning Centrum, afgekort COC, het besluit dat de Nederlandse samenleving klaar was voor het toetreden van homoseksualiteit in de algemene maatschappij. Stichting Dialoog, een organisatie die homoseksualiteit bespreekbaarder wilde maken, werd opgericht en in samenwerking met omroep VARA werd hier in 1964 een televisieaflevering aan gewijd. Nog nooit eerder werd op de Nederlandse televisie een interview afgelegd waarin homoseksuele relaties en organisaties centraal stonden. Dit was volgens het COC noodzakelijk, want niet iedereen die worstelde met homoseksuele gevoelens wist hoe zij hiermee om moest gaan. De aflevering had twee beoogde ambities. Als eerste was het de bedoeling om homoseksuele Nederlanders bekend te maken met het Centrum en om hen op deze manier in contact te kunnen brengen met anderen. Als tweede wilde het COC heteroseksuele Nederlanders, de norm in de maatschappij, bekend maken met het leven en gedachtes van homoseksuele mannen en vrouwen.¹ Het voornamelijk heteroseksuele publiek dat hierdoor wellicht voor het eerst inzicht kregen in het leven van iemand die homoseksueel is, zal centraal staan binnen dit onderzoek. Via kranten gaven zij uitlopende reacties op deze aflevering. Tevens veranderde de televisiecultuur drastisch door de intrede van homoseksuele thematiek. In dit onderzoek zal gekeken worden naar de reacties vanuit kranten en televisiefragmenten op de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964 en hoe deze uitzending leidde tot nieuwe opvattingen over homoseksualiteit en een nieuwe benadering van het thema in de media. Het eindjaar van dit onderzoek ligt in 1985, wanneer een vervolgafllevering over homoseksualiteit door *Achter het Nieuws* werd uitgezonden.

Status Questionus

Homoseksualiteit als onderzoeksobject begon, zoals veel cultuurhistorische onderzoeken, in de sociologische kringen. Al in de zeventiende eeuw keken etnografen en antropologen naar niet-Westerse culturen en vonden daar afwijkende gedragspatronen rondom mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar ook een andere omgang met homoseksuele relaties. Zo werd gekeken naar een Angolees volk door de etnograaf Dapper in 1668, waar travestie een grote culturele

---

¹ CMS Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1964), resource-id: 2101608040033933831, ACHTER HET NIEUWS, 30 december 1964.

rol speelde.² In de negentiende eeuw kreeg homoseksualiteit als thema ook een plek in de academische wereld. Homoseksuele verhoudingen kregen een steeds prominentere rol in steden, waar ontmoetingsplekken ontstonden voor mensen die homoseksueel waren of behoefte hadden aan homoseksuele intimiteit.³ In de academische wereld ontstond de drang om te begrijpen hoe verlangens voor hetzelfde geslacht ontstonden. Hieruit volgde dat verschillende geleerden eigen theorieën hierover gingen opstellen. Theoloog, advocaat en schrijver Karl Heinrich Ulrichs geloofde dat seksualiteit al in de baarmoeder werd vastgesteld, tegelijkertijd met het geslacht.⁴ Albert Moll, een psychiater, stelde daarentegen dat seksualiteit zich in twee fases ontwikkelde: in de eerste fase was het seksinstinct nog ongeïdentificeerd, maar in de tweede fase zou het seksinstinct zich wenden tot een partner van het andere geslacht. Door een fout in het verloop van de tweede fase zouden er homoseksuele verlangens ontstaan.⁵

In de jaren 60 en 70 van de twintigste eeuw werd de samenleving onderworpen aan significante sociale veranderingen. Er kwam verhoogde aandacht voor postkolonialisme, arbeiderscultuur en vrouwenemancipatie, wat zich reflecteerde in de academische wereld. Tijdens de zogenoemde ‘Cultural Turn’ kwam de aandacht te liggen bij marginale groepen en de belevingswereld van individuen. Hiermee zetten een groep academici zich af tegen de sociaalwetenschappelijke benadering, waarin grote structuren en de elite in de geschiedenis centraal stonden. In het kader van de emancipatorische geschiedenis kregen onderwerpen die eerder amper de revue passeerden en daardoor onderbelicht waren nu juist een plek in de academische wereld. Deze geschiedschrijving breidde zich uit en verschillende academici besloten om de geschiedenis van homoseksualiteit uit te gaan lichten. Een voorbeeld is het werk van de Engels hoogleraar David Halperin, ‘One Hundred Years of Homosexuality’, waarin hij analyseert hoe en waar homoseksualiteit zich in het verleden afspeelde.⁶

Een andere auteur die zich bezighield met de geschiedenis van homoseksualiteit was cultureel antropoloog Gert Hekma, die in 1988 het werk ‘Een man of geen man? Een historiografie van mannelijke homoseksualiteit.’ schreef.⁷ Bijzonder aan de aanpak van Gert Hekma was de manier waarop hij in zijn geschiedwerk al een onderscheid probeerde te maken tussen homoseksualiteit zoals dat in de moderne tijd werd ervaren en verschillende vormen

---

² Olfert Dapper, *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche Eylanden* (1668).

³ Jahan P. Nater, *Vigelerende vrouwen, gediensstige meiden: seksualiteit in Nederland in de negentiende eeuw* (Rotterdam 1986).

⁴ Karl Heinrich Ulrichs, *Forschungen über das Rätsel der mann-männlichen Liebe* (1864).

⁵ Albert Moll, *Die Konträre Sexualempfindung* (1839).

⁶ David Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality* (1990).

⁷ Gert Hekma, ‘Man of geen man, Een historiografie van homoseksualiteit’, *Sociologisch Tijdschrift* 14:4 (1988).

van homoseksuele acties die in de geschiedenis plaatsvonden. Zo pleitte hij voor een genuanceerd gebruik van de term homoseksualiteit, omdat deze term vanuit het heden op relaties werd bestempeld waardoor dit inaccuraat kon zijn. Deze manier van kijken naar homoseksualiteit komt ook overeen met het denken over homoseksualiteit in de hedendaagse geleerde kringen. Een andere auteur die deze nieuwe benadering volgde is Adrienne Rich. Deze Amerikaanse schrijfster en feminist schreef over de term ‘gedwongen heteroseksualiteit’ in het artikel ‘compulsory heterosexuality and lesbian existence’, waarin zij de manier waarop naar lesbische relaties gekeken werd wilde veranderen. Zij pleitte voor een hernieuwde blik op lesbiennes, waarin lesbische verhoudingen niet als alternatieve levensstijl werden gezien. Tevens claimde zij dat lesbische afwezigheid de schuld was van de gedwongen heteroseksualiteit die vooral op vrouwen werd afgeschoven.⁸

Deze nieuwe aanpak breidde zich uit in de jaren 2000. De algemene geschiedschrijving van homoseksualiteit maakte plaats voor een nieuwe interesse in de manier waarop wij labels gaven aan het verleden. Deze discussies vloeide voort uit de ‘linguistic turn’, een stroming waar de ideeën van de filosoof Michel Foucault een belangrijke rol in hadden gespeeld. Foucault stelde dat een analyse van de taal het begin was om de onderliggende structuren in een samenleving te begrijpen. Zijn ideeën en aanpak werden overgenomen in andere wetenschappen en bracht een nieuwe historische methodiek voort. In deze methodiek kwam aandacht voor de manier waarop taal de menselijke beleving vormgaf en daardoor ook historisch bepaald kon zijn. Homoseksualiteit wordt tegenwoordig gebruikt om romantische en seksuele relaties tussen twee mensen van hetzelfde geslacht te omschrijven. Deze term werd vroeger echter niet gebruikt en relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht werden in de geschiedenis ook anders ingevuld dan tegenwoordig. De hiervoor genoemde Halperin kwam in zijn boek ‘How to do the History of Homosexuality’ uit 2002 terug op zijn eerder geschreven werk. “I thought I had said everything I had to say about the history of homosexuality” zijn dan ook de woorden die hij spreekt wanneer hij terugdenkt aan zijn boek uit 1988. In dit modernere werk gaat hij niet zozeer in op de geschiedenis van homoseksualiteit, maar kiest er juist voor om te kijken naar de manier waarop onderzoek naar homoseksuele relaties in de geschiedenis werd gedaan.⁹

Tijdens deze vooruitgang in de historiografie veranderde de wereld drastisch, onder andere op gebied van technologie. In 1951 werd de televisie in Nederlands geïntroduceerd,

---

⁸ Adrienne Rich, ‘Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence’, *Signs* 5:4 (1980) 631-660.

⁹ David Halperin, *How to do the History of Homosexuality* (2002).

wat een steeds groter medium werd in de jaren 50 en 60.¹⁰ Historici hebben voor lange tijd moderne bronnen zoals de televisie en de media weinig aandacht gegeven in historische onderzoeken. Waardoor deze bronnen tegenwoordig vaak onderbelicht zijn. Hierdoor is veel ruimte ontstaan voor nieuw onderzoek. Rond 2010 ontstonden echter wel de eerste handboeken vanuit zowel de media studies als geschiedenis. In de bundel 'History beyond the text: a student's guide to approaching alternative sources' heeft Jeffrey Richard een artikel gepubliceerd waarin hij het nut van film en televisiebronnen toelichtte en een methode aanbood om een goede bronanalyse toe te passen.¹¹ Veel historici blijven zich niettemin focussen op de traditionele geschreven bronnen. Wanneer er wel gebruik wordt gemaakt van televisiefragmenten in historisch onderzoek is het onderwerp ervan vaak politiek en machtsverhoudingen.

Homoseksualiteit als onderwerp en televisiefragmenten als bron hebben elkaar op academisch niveau in de historische kringen nog niet gevonden.. Film en televisiebronnen over homoseksualiteit zijn, op enkele historische werken na, nog amper belicht.¹² Homoseksualiteit op de televisie speelde echter wel een prominente rol in de Amerikaanse *Queer Television* stroming, die voortvloeide uit de media- en cultuurwetenschappen. Deze stroming speelde een grote rol in discussies over homoseksuele representaties door moderne televisie en films te analyseren op basis van de manier waarop homoseksualiteit hierin werd gerepresenteerd.¹³ Bovendien zijn vanuit dit onderzoeksveld meerdere theoretische werken geschreven waarin homoseksualiteit op de televisie wordt behandeld. Desondanks bieden deze werken wel een historische context en bovendien kunnen theorieën voorgesteld in deze onderzoeken ook van toepassing zijn op het geselecteerde bronnenmateriaal van dit onderzoek. Verder zal dit onderzoek inhaken op de geschiedenis van homoseksualiteit in Nederland door het gebruik van televisiefragmenten. Dit onderzoek biedt nieuwe inzichten over de reacties op homoseksualiteit vanaf het moment dat homoseksuele relaties een plek krijgen op de televisie.

---

¹⁰ Mirjam A.E. Prenger, Achter het nieuws en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig (Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam: Amsterdam 2014).

¹¹ Sarah Barber en Corinna M. Peniston-Bird, *History beyond the text: a student's guide to approaching alternative sources* (Londen 2009) 128-155.

¹² Diane Richardson en Steven Seidman, *Handbook of lesbian and gay studies* (Londen 2002); David J. Bos, 'Hoe homo's en moslims iets met elkaar kregen: Een lange-termijnanalyse van het discours over homoseksualiteit en islam in Nederlandse dagbladen, radio- en televisieprogramma's' in: David J. Bos, Marco Derks, Lammert Gosse Jansma eds., *Religie & Samenleving* 11:2 (Enschede 2016);

¹³ Kate McNicholas Smith, *Lesbians on Television: New Queer Visibility & the Lesbian Normal* (Bristol; Chicago 2020); Florian Vanlee, 'Agnostic Queer TV Studies for Western Europe', *Oxford Research Encyclopedia of Communication* (Oxford 2021); Glynn Davis en Gary Needham, *Queer TV: Theories, Histories, Politics* (Routledge 2009); Richardson en Seidman, *Handbook of lesbian and gay studies*.

Methode

In dit onderzoek zijn krantenartikelen en televisiebeelden gebruikt om te kijken hoe de media reageerde op de uitzending van *Achter het Nieuws* in 1964 over homoseksualiteit. Via de online database Delpher zullen alle mogelijke krantenartikelen onderzocht worden die hun mening geven over deze aflevering. Televisiebeelden worden via Clariah Media Suite (CMS) gezocht, een website waarin vooral audiovisuele datasets beschikbaar worden gesteld. Er zal specifiek gekeken worden naar het Beeld en Geluid archief, wat zowel online als op locatie in Hilversum beschikbaar is. Deze bronnen zullen beiden gebruikt worden om zo een beeld te krijgen van de meningen vanuit de Nederlandse media in zowel visuele als geschreven bronnen. Kranten waren namelijk al lang deel van het Nederlandse medialandschap, maar de televisie kwam pas in de jaren 60 op in Nederland. Hoewel dit genre van nieuwsverspreiding relatief nieuw was, had dit al snel een grote impact op de manier waarop mensen hun nieuws binnenkregen. De televisie als het dominante medium had namelijk invloed op de manier waarop mensen inzicht kregen in bepaalde thema's, maar het bepaalde ook hoe deze thema's naar het publiek gebracht werden.¹⁴

Deze bronnen brengen natuurlijk ook moeilijkheden met zich mee. Niet alle bronnen zijn namelijk bewaard gebleven, dit geldt voor zowel kranten als televisiebeelden. Kranten vormen een grote moeilijkheid. Alhoewel veel kranten uit de twintigste eeuw overgebleven zijn, zeker wanneer vergeleken met de eeuwen ervoor, zijn nog steeds niet alle bronnen overgeleverd. Een groot deel van de bronnen bij CMS geven ook aan dat enkele fragmenten van een bepaalde televisieaflevering maar zijn overgebleven. De theorieën uit de *Queer television* stroming tonen ook de moeilijkheden van de televisie als bron. Televisiebeelden zijn namelijk op een bepaalde manier geframed: alles wat te zien is en welke montage uiteindelijk op de Nederlandse buis verschijnt is gecreëerd met een bepaalde intentie. Bovendien is televisie op zichzelf een constant veranderend medium. De snelheid waarin verschillende manieren van presenteren op de televisie verschijnen kan daardoor ook verwarren. Bovendien is het format dan wel flexibel, maar wat op de televisie te zien is past juist weer in de normen van de Nederlandse samenleving. Een onderzoek moet zich daarom focussen op de inhoud en niet afgeleid raken door de constant innoverende televisie tactieken.¹⁵

---

¹⁴ Davis en Needham, *Queer TV: Theories, Histories, Politics*, 15; Barber en Peniston-Bird, *History beyond the text* 77-78.

¹⁵ Davis en Needham, *Queer TV*, 17-18.

De manier waarop naar aanleiding van de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964 over homoseksualiteit werd gesproken staat centraal. In de televisiefragmenten zijn er echter geen referenties te vinden naar de aflevering, terwijl deze grote invloed heeft gehad op de televisiecultuur. In de krantenartikelen kan wel gezocht worden naar manieren waarop deze aflevering werd ontvangen. Concreet is bij beide bronnen gekeken naar de manier waarop zij homoseksualiteit als onderwerp benaderd werd en welke houding tegenover homoseksualiteit de bronnen na de uitzending over het algemeen aannamen. In het eerste hoofdstuk is er aandacht voor de context waarin de aflevering werd gecreëerd: hoe keek de Nederlandse samenleving naar homoseksualiteit en hoe speelde het COC daarin een rol? Daarna wordt er gekeken naar de reacties op de aflevering uit 1964 in de krantenartikelen. Er is gekeken naar de manier waarop kranten deze mening verkondigden en of deze reacties te categoriseren zijn. Als laatste passeren de televisiebronnen over homoseksualiteit de revue. Aangezien de aflevering niet bij naam wordt benoemd zal, in plaats van naar reacties, gekeken worden naar de impact van de aflevering op de manier waarop homoseksualiteit op de televisie wordt benaderd.

Historische context: Homoseksualiteit in Nederland

Om een goed beeld te krijgen van de veranderende opvattingen tegenover homoseksualiteit naar aanleiding van de aflevering uit 1964 is het nodig om eerst een beeld te schetsen van de situatie zoals die zich daarvoor afspeelde. De aflevering zelf geeft daar ook inzicht in: twee homoseksuele koppels vertelden over hoe hun omgeving reageerde op hun geaardheid. Hierin kwam naar voren dat bij beide koppels de familie op de hoogte was, maar dat dit initieel niet werd geaccepteerd. De families van de homoseksuele mannen negeerden de relatie en de moeder van een van de homoseksuele vrouwen ging er van uit dat haar dochter uit haar homoseksualiteit zou groeien en verleid was door een andere dame. Beide stellen benadrukten bovendien hoe homoseksualiteit nog steeds een taboe bleek te zijn in de samenleving. In dit hoofdstuk zal er gekeken worden naar de houding tegenover homoseksualiteit in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Ten eerste wordt er aandacht gegeven aan de groeiende wil om homoseksuelen een plek te geven in organisaties, en hoe deze organisaties zich opstelden tegenover de maatschappij. Daarna zal er worden geschreven over de manier waarop de samenleving reageerde op de groeiende aanwezigheid van homoseksualiteit. Als laatste zal er gekeken worden naar de positie van lesbiennes in de maatschappij.

Het COC

Vlak na de Tweede Wereldoorlog koesterde de Nederlandse bevolking de hoop dat oude tradities in Nederland verbroken zouden worden en ingeruild werden voor een compleet nieuwe moderne maatschappij. Dit verlangen heerste vooral bij homoseksuelen, omdat zij een samenleving verwachtten waarin homoseksualiteit bespreekbaar werd en ook een plek zou krijgen. Dit gebeurde desalniettemin in de praktijk niet. De angst dat immoreel gedrag zou opleven door de chaos van de wederopbouw en de invloed van de geallieerden zorgde ervoor dat moraliteit opnieuw de basis werd in de Nederlandse samenleving. Deze nadruk op zedelijk gedrag zorgde er bovendien voor dat homoseksualiteit, zelfs nadat homoseksuele mensen tijdens de oorlog werden vervolgd, onbespreekbaar en ongepast bleef.¹⁶ Hierdoor bleven veel homoseksuele mensen worstelen met hun gevoelens zonder dat ze daar met anderen over konden praten.

De drang om toch over homoseksualiteit te praten botste enorm met het taboe dat eromheen hing. Mensen die worstelden met deze gevoelens kregen hierdoor niet de steun die

---

¹⁶ Hans Warmerdam en Pieter Koenders, *Cultuur en ontspanning: het COC 1946-1966* (Utrecht 1987) 79 en 277; Geert Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004) 100.

nodig was en in sommige gevallen pleegden homoseksuelen mensen hierdoor zelfmoord.¹⁷ Deze sterfgevallen bleken voor velen een motor te zijn om toch een manier te vinden om over homoseksualiteit te kunnen praten. Op 7 en 8 december 1946 werd dan ook een lezerskring opgericht genaamd de Shakespeare Club, waar homoseksuelen mannen en vrouwen elkaar konden ontmoeten.¹⁸ Deze kringen waren een groot succes en op 20 februari 1949 veranderde de groep van naam om deze successen ook te formaliseren. De Shakespeare Club zou vanaf dat moment verdergaan als het Cultuur- en Ontspanningscentrum, een naam waarmee de organisatie zich opstelde als centrum voor ontmoetingen tussen mensen van hetzelfde geslacht.¹⁹ De organisatie richtte zich vooral naar binnen toe op hun leden.

In maart 1950 schreef het Centrum voor Staatskundige Vorming, opgericht door de Katholieke Volkspartij, het rapport 'Overheid en openbare zeden', waarin werd gepleit voor een strengere overheidsbemoeienis rondom het beschermen van zedelijkheid in Nederland en het daarmee strenger bestraffen van homoseksualiteit.²⁰ Vanaf dat moment stelde het COC zich dan ook naar buiten toe op als een organisatie die de rechten van homo's en lesbiennes wilde beschermen. Het Centrum werd formeler georganiseerd, kreeg een activistisch karakter, en publiceerde zijn eigen wetenschappelijke boeken en brochures voor zowel de leden van het COC als de Nederlandse samenleving.²¹ Ook zou het aansluiting zoeken met internationale organisaties die opkwamen voor de rechten van homoseksuelen mannen en vrouwen in Europa. Al deze internationale organisaties zouden samenkomen in een nieuwe organisatie, de International Committee for Sexual Equality (ICSE).²² In 1956 publiceerde de organisatie een oproep waarin homoseksualiteit als gelijkwaardig werd gesteld aan heteroseksualiteit. Homoseksualiteit werd gezien als iets wat een zinvolle en nuttige bijdrage aan de maatschappij kon geven en daarom niet door de samenleving verborgen en genegeerd moest worden.²³

Stichting Dialoog werd op 28 december 1964 opgericht om de nieuwe koers van het COC aan te duiden. De stichting was bedoeld om de Nederlandse samenleving voorlichting te geven over homoseksualiteit en het daardoor bespreekbaar te maken in de media. Ook wilde de stichting wetenschappelijke artikelen over moeilijke vraagstukken rondom

---

¹⁷ Kees Posthumus, *kringen in de brandig: 40 jaar homo/lesbische emancipatiebewegingen* (Gorinchem 2004) 7.

¹⁸ Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 89.

¹⁹ Ibidem 143.

²⁰ Centrum van Staatskundige Vorming, *De Leidse Courant* (25-05-1953).

²¹ Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 143-151 en 281-289.

²² Leila J. Rupp, 'The Persistence of Transnational Organizing: The Case of the Homophile Movement', *The American Historical Review* 116:4 (2011) 1014-1039, aldaar 1014.

²³ Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 151.

homoseksualiteit publiceren.²⁴ Een van de eerste acties die werd ondernomen was de samenwerking met *Achter het Nieuws*. In dit programma stond confrontatie met de maatschappij centraal en werden er thema's opgepakt die afweken van standaard nieuwsberichten.²⁵ Via dit programma wilde stichting Dialoog het toetreden van de COC naar de buitenwereld benadrukken en potentiële vragen beantwoorden over homoseksualiteit door interviews af te leggen met twee homoseksuele koppels. Wel bleven de geïnterviewde individuen anoniem, niet omdat zij dat zelf graag wilden, maar omdat omroep VARA bang was voor negatieve reacties als hun identiteiten bekend werden.²⁶

De reactie vanuit de samenleving

In de aflevering van *Achter het Nieuws* claimt Benno Premsele dat de Nederlandse samenleving eindelijk klaar is om homoseksualiteit in de maatschappij te tolereren. De aflevering diende als manier om Nederlanders te introduceren in het leven van homoseksuele mannen en vrouwen, zodat er een dialoog tussen homo's en hetero's zou komen te ontstaan. Met deze claim insinueerde Premsele dat de samenleving eerder nog niet klaar was om homoseksualiteit op de televisie te zien. Dit onderwerp bleek een groot taboe te zijn in de Nederlandse samenleving, maar waar kwam dit vandaan? Wat zorgde er naast het COC ervoor dat dit taboe langzaam verbroken werd?

In de eerste plaats speelde religie een enorme rol, zowel in het problematiseren als het normaliseren van homoseksualiteit. Het rapport over zedelijkheid is dan ook opgesteld uit opdracht van de Rooms-Katholieke Staatspartij en homoseksualiteit werd in kerkelijke kringen op basis van Bijbelteksten vaak als zonde beschouwd.²⁷ Toch worstelden kerkelijke gemeenschappen zelf ook met dit vraagstuk en bleek het allemaal niet zo eenduidig te zijn. Samen met de psychiatrie probeerden pastorale hulpverleners een luisterend oor te bieden aan mensen die worstelden met homoseksuele gedachten. In 1963 ontmoetten drie paters elkaar, Rein Brussaard, Alje Klaver en pater Gottschalk, die allemaal hulpverlening boden aan homoseksuele mensen. Brussaard bood bijvoorbeeld een luisterend oor voor homoseksuele mannen en Gottschalk begon tussen 1960 en 1961 een radiocyclus genaamd 'gehuwd en ongehuwd' waarin homoseksualiteit ook werd besproken. Samen richtten ze in 1964

---

²⁴ Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 323 en 335.

²⁵ Jo Bardoel en Huub Wijffjes, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2015) 104 en 105.

²⁶ Warderman en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 331.

²⁷ Centrum voor Staatkundig Centrum, *Overheid en openbare zeden* (Den Haag 1950).

gespreksgroepen op in huiskamers om vooral homoseksuele mannen op een fatsoenlijke manier met elkaar in contact te brengen.²⁸

Vanuit de wetenschappelijke wereld veranderden de opvattingen over homoseksualiteit in korte tijd. Nog voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog werd er in wetenschappelijke kringen weinig aandacht besteed aan de geschiedenis van of theorieën over homoseksualiteit vanuit het idee dat dit van nature slecht was. Pas in de jaren 50 kwam er aandacht voor beiden. Er ontstond een drang om homoseksuele documenten en verhalen uit de geschiedenis te bestuderen en te archiveren.²⁹ Ook kwamen er theorieën op over het ontstaan van homoseksualiteit, vooral uit psychologische kringen. Er ontstonden twee kampen in het onderzoek naar homoseksualiteit. Enerzijds stonden academici die de oorsprong van homoseksualiteit bij individuen wilde verklaren om op die manier mensen te kunnen genezen.³⁰ Anderzijds waren er geleerden die via hun onderzoek wilden bewijzen dat homoseksuele mensen hulp nodig hadden, maar nooit genezen konden worden.³¹ Ook kwam het biseksuele vraagstuk op. De theorie dat ieder persoon een biseksuele fase in de jeugd doorging en daardoor een homoseksueel en heteroseksueel component had, werd door het COC aanvaard en zelfs opgenomen in hun logo.³² Het allerbelangrijkste wat er uit deze theorieën overstromden naar de samenleving in de jaren 60 was het idee dat homoseksuele mannen en vrouwen niet ongelukkig waren door hun geaardheid, maar door de negatieve houding vanuit de samenleving hierop.³³ Hierdoor groeide het besef dat homoseksualiteit niet meer onderdrukt moest worden in de Nederlandse maatschappij.

De overheid en de wetgeving speelden een grote rol in het stigmatiseren van homoseksualiteit. Het grootste knelpunt hierin was artikel 248bis, een toevoeging aan de ‘bepalingen van het Wetboek van Strafrecht tot bestrijding van zedeloosheid’ uit 1886. In dit artikel stond dat een meerderjarig persoon geen seksuele handeling mocht uitvoeren met een minderjarig iemand van hetzelfde geslacht, wetende dat het individu minderjarig was. Minderjarigheid voor homoseksuele handelingen gelde bovendien voor iedereen onder de 21, terwijl dit voor heteroseksuele acties voor iedereen onder de zestien gelde.³⁴ Dit verschil in leeftijden werd doorgevoerd uit angst dat jongeren verleid zouden worden tot homoseksuele

---

²⁸ Kees Posthumus, *Kringen in de branding: 40 jaar homo/lesbische emancipatiebewegingen* (Gorinchem 2004) 3-11.

²⁹ Barry D. Adam, ‘From Liberation to Transgression and Beyond: Gay, Lesbian and Queer Studies at the Turn of the Twenty-First Century’ in: Richardson, D. en Seidman, S. eds., *Handbook of lesbian and gay studies* (Londen 2002).

³⁰ F. J. Tolsma, *Homoseksualiteit en homoërotiek* (Den Haag 1963).

³¹ D. West, *Homoseksualiteit* (Arnhem 1961); Barry D. Adam, ‘From Liberation to Transgression and Beyond’ (Londen 2002).

³² Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 243.

³³ Ibidem 245.

³⁴ Theo van der Meer, ‘De invoering van art. 248bis Sr. In historisch perspectief’, *TVGEND* 22:3 (2019) 249-269, aldaar 250.

relaties. Het beeld van de oudere homoseksueel die jongeren verleid tot het homoseksuele leven was dus prominent aanwezig in de maatschappij en werd dus door de wetgeving aangemoedigd.

Lesbiennes

Het lesbische verhaal wordt in de geschiedschrijving vaak vergeten, niet omdat het opzettelijk is weggelaten, maar omdat er in de periode zelf ook weinig aandacht aan werd besteed. Homoseksuele vrouwen werden vaak in de bronnen achterwege gelaten, en als ze al werden benoemd was dit vaak in samenhang met mannen. Het interview in *Achter het Nieuws* met onder andere een lesbisch koppel was dan ook een grote sprong voor media aandacht voor lesbiennes in het algemeen. Als laatste zal er daarom aandacht besteed worden aan de manier waarop lesbische vrouwen behandeld werden in organisaties en aan de manier waarop er naar lesbische verhoudingen werd gekeken in de Nederlandse maatschappij.

Homoseksuele vrouwen waren, net als mannen, welkom bij de COC. In 1960 wilde de organisatie het ledenaantal bijhouden in een grote leden enquête. Deze enquête werd afgerond in 1961 met 740 inzendingen, waarvan 85% van de leden bestond uit mannen en 15% uit vrouwen. Het doel van dit onderzoek was om te tonen hoe er geen demografische verschillen waren met heteroseksuele organisaties, maar het toonde ook hoe weinig vrouwen zich bij deze organisatie aan hadden gesloten.³⁵ Het COC was een organisatie waar vooral mannen zich bij aan wilden sluiten en die ook vooral voor mannen was ingericht. Vrouwen werden wel betrokken in moeilijke kwesties, maar zowel educatieve als culturele activiteiten werden door mannen en mannelijke vraagstukken gedomineerd.³⁶ Ook in de opkomende feministische kringen waren lesbiennes niet welkom. Feministen wilden wel verandering brengen aan de rechten van vrouwen, maar wilden dit doen via een ‘fatsoenlijke’ weg. Het uitnodigen van lesbiennes in feministische kringen zou volgens deze vrouwen wellicht het idee geven dat feministen radicale mannenhaters waren. Om de gunst van de media en de samenleving te behouden wilden feministische kringen heteroseksueel blijven.³⁷

De samenleving had dus een duidelijk beeld van lesbische vrouwen als radicale mannenhaters, maar veel werd er niet over gesproken. Bij de totstandkoming van wetgeving over homoseksualiteit, in het algemeen het eerder genoemde artikel 248bis, werd vrouwelijke

---

³⁵ Ibidem 250-251.

³⁶ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 124.

³⁷ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 122.

homoseksualiteit geeneens als kwestie besproken.³⁸ Wel zijn er een aantal vrouwen vervolgd vanuit dit artikel, alhoewel dit maar uit ongeveer 1% van alle vervolgingen bestaat.³⁹ Vrouwelijke homoseksualiteit werd amper benoemd in de media, maatschappij of wetenschappelijke terrein. Pas in 1971, vanuit een Amerikaans voorbeeld, werd er een oproep gedaan om een praatgroep te organiseren voor lesbische vrouwen over hun positie in de maatschappij.⁴⁰ Het feit dat er in het interview aandacht wordt besteed aan zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen is daarom opmerkelijk.

Conclusie

Tot slot, de aflevering in *Achter het Nieuws* kwam op de Nederlandse televisie in een tijd waarin de verhoudingen werden verschoven. Organisaties die opkwamen voor de rechten van homoseksuele mannen en vrouwen, in het bijzonder het COC, kozen ervoor om zich richting de Nederlandse samenleving te keren om daar een plek voor homo's en lesbiennes te creëren. Tegelijkertijd veranderde de manier waarop er naar homoseksualiteit werd gekeken door activisme en tolerantie vanuit de kerk en in de wetenschap. Sommige kerken kozen ervoor om een plek te bieden waar homoseksuele mannen en vrouwen over hun seksualiteit konden praten. In wetenschappelijke werken kwam aandacht voor de geschiedenis van homoseksualiteit en begonnen geleerden verklaringen voor het ontstaan hiervan te zoeken. Het idee dat homoseksualiteit iets was dat niet genezen kon worden en dat de samenleving zorgde voor een onveilig gevoel bij homoseksuele mannen en vrouwen nam in populariteit toe. Wel resulteerde de wetgeving, met name artikel 248bis, in een blijvend stigma rondom homoseksualiteit. Lesbische vrouwen werden bovendien vaak buiten beschouwing gelaten, zowel in feministische als homoseksuele kringen.

De reactie vanuit de kranten op de aflevering

Homoseksualiteit werd in de jaren 60 pas benoemd in kranten en dagbladen. Voor deze periode werden nieuwsberichten waarin homoseksualiteit een rol speelde vaak niet in kranten

---

³⁸ Van der Meer, 'De invoering van art. 248bis Sr. In historisch perspectief', 250.

³⁹ Ibidem 260.

⁴⁰ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 124.

geplaatst. Als dit wel werd gedaan, dan werden termen zoals ‘homoseksualiteit’ of ‘homofilie’ niet gebruikt, maar werd vaak over ‘onzedelijke praktijken’ gesproken. Pas in de jaren 60 gebruikten de kranten de eerdergenoemde termen in hun nieuwsberichten.⁴¹ Daar waar in de krantenberichten uit de Verenigde Staten homoseksualiteit vaak samen met communisme en landverraad werd beschreven, lag dit beeld in Nederland veel genuanceerder.⁴²

Vaak gingen deze artikelen dan over misdaden die vooral tegen homoseksuele mannen werden gepleegd, bijvoorbeeld in 1958 toen het linksgeoriënteerde opinieblad Vrij Nederland schreef over jeugdbendes die homoseksuele mannen in elkaar sloegen. Toch werd ook positief nieuws benadrukt, vooral over organisaties die stappen wisten te maken in de verbetering van de positie van homoseksualiteit in de samenleving.⁴³ In 1961 werd bijvoorbeeld in veel kranten de persconferentie die werd gegeven door het COC naar aanleiding van hun 15-jarig jubileum besproken. Journalisten begonnen daarnaast ook homoseksualiteit vaker in krantenartikelen of in boeken te benoemen.⁴⁴

Kranten waren een essentiële manier om nieuws te verkrijgen. Op regionaal en nationaal niveau concurreerden verschillende krantenuitgevers om zo spoedig en gedetailleerd de belangrijkste en sensationeelste nieuwsberichten te verspreiden. Kranten boden echter ook ruimte om aankomende activiteiten aan te kondigen, zoals theatervoorstellingen of het avondprogramma van de televisie. Lezers konden ook via ingezonden brieven hun meningen over bepaalde opvoeringen, nieuwsgebeurtenissen of sociale kwesties geven. Kranten reageerden bovendien vaak op televisieafleveringen of voorstellingen en gaven via vaste rubrieken hun eigen beoordeling hierover. Vooral deze laatste twee elementen zijn belangrijk voor dit hoofdstuk, omdat het de meningen en opinies van de mensen toont over niet alleen de afleveringen of voorstellingen zelf, maar ook over de achterliggende thema's en gedachtes. In dit hoofdstuk zal er gekeken worden naar de reacties van mensen op de aflevering van *Achter het Nieuws* in 1964 over homoseksualiteit in recensies, ingezonden brieven en krantenartikelen.

---

⁴¹ David J. Bos, ‘Hoe homo’s en moslims iets met elkaar kregen’, 208.

⁴² Rodger Streitmatter, *From “perverts” to “fab five”: The Media’s Changing Depiction of Gay Men and Lesbians* (Oxfordshire 2008) 11.

⁴³ Warmerdam en Koenders, *Cultuur en ontspanning*, 329.

⁴⁴ *Ibidem* 327.

Kranten reviews

Kranten gaven veel aandacht aan deze specifieke aflevering te willen besteden. Naast de vaste rubriek, waar alle programma's die op de televisie zouden komen in een rijtje werden gezet, kozen veel kranten ervoor om deze uitzending expliciet te belichten.⁴⁵ Verschillende redacties maakten daar een speciaal kopje voor, waarin kort werd verteld wat er specifiek in de aflevering aan bod kwam. Tegelijkertijd diende dit stuk niet alleen als aankondiging, maar ook als nieuwsbericht. Kranten schreven namelijk ook over de aanleiding van deze aflevering, namelijk de oprichting van het blad *Dialogo*. Het *Parool* schreef op 30 december 1964 onder andere: "Het C.O.C (Culturele Ontspanningscommissie), de organisatie van homoseksuelen in Nederland, heeft deze maand een nieuw blad uitgegeven, getiteld "Dialogo" ... VARA's actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws* brengt hedenavond via het eerste net om 22.15 uur een reportage over dit onderwerp."⁴⁶ Deze korte stukken vertelden objectief en met relatief weinig oordeel over de aanleiding en inhoud van de uitzending van *Achter het Nieuws* over homoseksualiteit.

Na de uitzending kozen verschillende kranten er ook voor om hun redactie te laten reflecteren op dit programma. Vaak werd dit niet aan een individu toegewezen, want veel recensies bleven zonder auteur. Een groot aantal van de krantenartikelen reageerde positief op de aflevering van *Achter het Nieuws* over homoseksualiteit. Wat opvalt is dat deze steun niet alleen uit linkse hoek kwam, bijvoorbeeld in het sociaaldemocratische dagblad *Het Vrije Volk*, maar ook uit regionale kranten. Dat dit de eerste keer was dat homoseksualiteit nadrukkelijk werd besproken op de televisie werd door de recensies dan ook geprezen. Deze kranten benadrukten ook hoe belangrijk het was om dit onderwerp bespreekbaar te maken in de samenleving. "Het onderwerp, en ook het publiek, waren er rijp voor" werd dan ook de dag na de uitzending door de Twentse krant *Tubantia* geschreven.⁴⁷ Het belang van dit programma voor de emancipatie van de homoseksuele mannen en vrouwen in Nederland werd meermaals benadrukt in de krantenartikelen, mede vanuit het idee dat er meer overeenkomsten dan verschillen bestonden tussen homoseksuelen en heteroseksuelen.⁴⁸ Ook werd de journalist Bas Roodnat, die de interviews met de homoseksuele koppels aflegde, geprezen voor zijn heldere vragen en het aansnijden van dit lastige onderwerp. Opvallend in deze observaties is dat vooral de vragen over het ouderschap bij homoseksualiteit in deze recensies naar voren

---

⁴⁵ *Achter het Nieuws* over homoseksuelen, *Friese Koerier: Onafhankelijk dagblad voor Friesland* (22-12-1964); Bijzonder programma in 'Achter het Nieuws', *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (19-12-1964); Vanavond in de ether, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (30-12-1964); Tv vandaag, *Twentsch dagblad Tubantia* (30-12-1964).

⁴⁶ C.O.C. in *Achter het Nieuws*, *Het Parool* (30-12-1964).

⁴⁷ 'Delicaat bij de homofilie', geestig bij K-Wartaal, *Twentsch dagblad Tubantia* (31-12-1964).

⁴⁸ 'Nuchter', *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (31-12-1964).

werden gehaald.⁴⁹ De reden hiervoor is waarschijnlijk omdat deze interviews bedoeld waren om moeilijke kwesties rondom homoseksualiteit te verhelderen voor de rest van de samenleving. Het ouderschap is hierin, zoals bleek uit de interviews en de recensies, een van de moeilijkste vraagstukken.

Toch zijn er ook kranten die kritischer waren ten opzichte van de uitzending. De Tijd, een katholieke krant opgericht in 1959 naar aanleiding van een fusie van twee katholieke dagbladen⁵⁰, toonde hierin de meeste kritiek en gaf in een uitgebreide recensie dan ook de redenen waarom zij niet enthousiast waren. De redactie meende dat Roodnat de problematiek rondom homoseksualiteit niet serieus nam, vooral toen hij het huwelijk vergeleek met een samenwonend homoseksueel stel. Het probleem voor De Tijd zat in de manier waarop homoseksualiteit en heteroseksualiteit met elkaar vergeleken werden, iets wat duidelijk niet mogelijk was volgens deze krant. De Tijd had wel begrip voor het onderwerp, maar geloofde ook dat homoseksualiteit niet de publiekelijke ruimte in moet treden. De krant had daarom ook kritiek op het feit dat de geïnterviewde stellen anoniem bleven en claimde dan ook dat alhoewel de anonimiteit terecht was, ze geen openbaarheid moesten verwachten in de samenleving als ze dat niet in interviews konden bieden.⁵¹ Deze reactie zou vanuit het religieuze karakter van de krant verklaard kunnen worden.

Ingezonden brieven

Een belangrijke manier om de mening van mensen te pijlen is door het gebruik van ingezonden brieven die in kranten werden gepubliceerd. Deze brieven werden wel gefilterd en uitgekozen door de redactie zelf, maar zijn niet onderworpen aan de verantwoordelijkheid voor het imago van de krant die de redactie draagt wanneer zij recensies en artikelen publiceren. Deze brieven bestaan uit een klein gedeelte van de krantenartikelen in het bronnencorpus, maar geven wel inzichten in de verschillende meningen die de Nederlandse samenleving over deze aflevering kon hebben. Daarom zal een briefwisseling in de Leeuwarder courant in januari 1965 centraal staan tussen D. Feenstra en A.M., die beiden een andere reactie gaven op de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964.

---

⁴⁹ 'Kijk en luister, interessant programma over de homofilie', *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (31-12-1964);

'Delicaat bij de homofilie, geestig bij K-Wartaal', *Twentsch dagblad Tubantia* (31-12-1964).

⁵⁰ Jan van de Plasse, *Kroniek van de Nederlandse dagblad- en opiniepers* (Amsterdam 2005) 92.

⁵¹ 'Wartaal', *De Tijd De Maasbode* (31-12-1964).

De eerste ingezonden brief was geschreven door D. Feenstra. Deze lezer had op 2 januari een brief ingestuurd onder de titel ‘De jeugd van vroeger’. In deze brief toonde hij kritiek op ouders die hun kinderen wilden ‘beschermen’ tegen het onzedelijke. Zij verboden daarmee alles wat zij niet fatsoenlijk vonden voor hun kinderen. De aflevering van *Achter het Nieuws* gebruikte hij hier als voorbeeld: deze ouders zouden hun kinderen ‘onder de 21’, een referentie naar artikel 248bis, vroeg naar bed sturen om dan hypocriet wel zelf naar de aflevering te kijken.⁵² De auteur toonde hier duidelijke kritiek op de manier waarop ouders hun kinderen weg wilden houden van het ‘onzedelijke’, terwijl zij hier vervolgens zelf wel van genoten. Op zijn brief is door A.M. op 6 januari gereageerd met een ingezonden brief genaamd ‘waarom niet omgedraaid?’. Hierin dreef hij de spot met de brief van Feenstra en zei de auteur dan ook “toen ik uw ingezonden stuk van 2 jan. J.l. las, heb ik even heel hard moeten lachen”. Verder claimde de auteur ook dat kinderen deze ‘onfatsoenlijke’ dingen niet zouden begrijpen en bovendien niet leuk zouden vinden. Ook zei de auteur te geloven dat veel Nederlanders de aflevering niet onzedelijk vonden, maar ‘gewoonweg stomvervelend’.⁵³ Feenstra reageerde vervolgens twee dagen later op deze brief met zijn ingezonden stuk genaamd ‘waarom verdraaid?’, waarin hij begon met het benadrukken dat hij van de aflevering had genoten. Hij verklaarde dat hij juist wilde dat ouders hun kinderen kennis lieten maken met deze ‘onfatsoenlijke’ thema’s, zodat kinderen dit later niet in het geheim achter de rug van hun ouders zouden doen.⁵⁴ Als kinderen de thema’s en teksten niet snapt dan is er geen probleem, maar zodra ze snapt wat er bedoeld werd dan hadden ze het recht om dit te zien.

Deze briefwisseling toont drie verschillende houdingen die mensen over de aflevering konden hebben. Ten eerste is er Feenstra, die juist positief was over de aflevering en wilde dat mensen dit soort taboe thema’s juist durfden te bespreken, in het algemeen met de jeugd. De aflevering diende als educatie voor de jonge generatie om mogelijke vragen rond seksualiteit die zij hebben beantwoord te krijgen, als zij daar de kans voor kregen. Ten tweede is er de groep waar Feenstra juist kritiek op had: de ouders die de aflevering immoreel vonden en daarom niet wilden dat hun kinderen deze aflevering keken. Zelf keken ze het wel, maar waren er publiekelijk fel op tegen. Als derde toonde A.M. een ander beeld. De auteur geloofde dat kinderen de aflevering gewoon niet zullen snappen of interessant vinden. Dat

---

⁵² D. Feenstra, ‘De jeugd van vroeger’, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (02-01-1965).

⁵³ A.M., ‘Waarom niet omgedraaid?’, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (06-01-1965).

⁵⁴ D. Feenstra, ‘Waarom verdraaid?’, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (08-01-1965).

begreep A.M. zelf ook, want hij geloofde dat velen de aflevering niet hebben gekeken omdat ze het onderwerp gewoonweg irritant vonden.

Latere referenties in krantenartikelen

Al heel snel verdwenen de recensies, ingezonden stukken en artikelen met als thema de aflevering van *Achter het Nieuws* in 1964. De referenties naar de uitzending bleven echter wel doorgaan, maar bleef niet het hoofdonderwerp in de thematiek rondom homoseksualiteit. De aflevering werd ten eerste gebruikt om te tonen hoe ver het thema homoseksualiteit op de televisie is gekomen. Ten tweede werd het gebruikt om de koers van de VARA aan te duiden. Als laatste werd het gebruikt om andere zenders te wijzen op hun verantwoordelijkheid.

‘Nog niet zo lang geleden werden homofielen gecamoufleerd op het scherm gebracht maar die tijd is voorbij’ meldde de Leeuwarder Courant in 1967 naar aanleiding van een nieuw discussieprogramma *Wij willen wel es weten*.⁵⁵ In dit programma konden jongeren vragen stellen aan een persoon die een bepaalde groep representeerde, waaronder iemand die homoseksueel was. In ditzelfde artikel werden meerdere instanties genoemd waarin individuen die homoseksualiteit representeerden volledig in beeld kwamen te staan en niet meer, zoals in de aflevering uit 1964, anoniem bleven. Meerdere kranten refereerden op deze manier naar de aflevering van 1964.⁵⁶ Ook impliceerden verschillende kranten dat deze aflevering de deuren had geopend voor nieuwe films en afleveringen waarin homoseksualiteit behandeld werd, bijvoorbeeld de korte film ‘De ander’ van Erik Terpstra, waarin de moeilijkheden van een homoseksuele jongen werden belicht.⁵⁷ De film leek veel reacties op te roepen, maar het feit dat er meer ruimte ontstond voor homoseksueel gekleurde televisie toont dat de aflevering veel invloed heeft gehad op de manier waarop homoseksualiteit op de televisie werd gepresenteerd.

Ook werd homoseksualiteit deel van een vast repertoire aan thema’s die de VARA besprak. Hieronder vielen vooral choquerende thema’s die gezien werden als taboe en daardoor niet publiekelijk werden gediscussieerd.⁵⁸ Het Algemeen Handelsblad schreef

---

⁵⁵ ‘Wonderlijk tv-avond van AVRO en KRO’, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (27-01-1967).

⁵⁶ ‘Delicaat bij de homofilie, geestig bij K-Wartaal’, *Twentsch dagblad Tubantia* (31-12-1964); ‘AVRO zweeg in alle talen over fusie’, *Tubantia* (27-01-1967); ‘Achter het nieuws over homofilie’, *Tubantia* (15-09-1967); A.I., ‘Ruime aandacht aan homofilie besteed’, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (15-09-1967).

⁵⁷ ‘Kijk naar...’, *De nieuwe Limburger* (27-07-1966); ‘“De ander” knap filmwerk’, *Friese Koerier: Onafhankelijk dagblad voor Friesland* (28-07-1966).

⁵⁸ G.R., ‘Verschrikkelijke menselijk’, *Algemeen Handelsblad* (19-09-1967); ‘Deze week schrijft...’, *Volkskrant* (25-08-1967); Van Kilsdonk, Gesprek over gezag en publiek, binding, *Algemeen Handelsblad* (09-04-1966).

hierover in een artikel uit 1967 over een nieuw programma, *De ongehuwde moeder*: ‘...hoort thuis in de reeks over homofilie, over abortus provocatus, over seksualiteit, over alcoholisme of verdovende middelen.’⁵⁹ Deze aanpak kreeg ook veel kritiek. De Waarheid schreef een artikel, ‘Wigbolds wansmaak’, waarin eindredacteur Herman Wigbold werd bekritiseerd voor het uitkiezen van sociale kwesties die spektakel op zouden roepen.⁶⁰ Praktische sociale kwesties die daardoor niet zo sensationeel waren werden buiten beschouwing gelaten. Deze claim hebben ze zelf verworpen door te beargumenteren dat hun uitzendingen bedoeld waren om taboes te doorbreken en deze thema’s bespreekbaar te maken.⁶¹

Als laatste begonnen kranten zich te wenden tot andere zenders. De VARA had het initiatief genomen om homoseksualiteit op de televisie bespreekbaar te maken en had tegelijkertijd benoemd materiaal te hebben om een documentaire over homoseksualiteit te maken. Waren de andere omroepen van plan om deze nieuwe trend van de VARA te volgen? Het vrije volk had daarom in 1965 contact opgenomen met de KRO, de NCRV en de AVRO om te vragen wat hun plannen zijn over het onderwerp Homoseksualiteit. KRO claimde dat ze met dit onderwerp iets wilde doen, maar dat de VARA hun voor was. Zij wilde het in hun cabaret ‘Brandpunt’ aanknopen, maar waren bang om dit sensitieve onderwerp op een lachwekkende manier te bespreken. De NCRV liet weten homoseksualiteit niet te willen bespreken vanuit religieuze redenen. Homoseksualiteit zou namelijk afgekeurd worden door de Bijbel en heeft daarom geen plek op de christelijke omroep. De AVRO wilde homoseksualiteit op dat moment nog niet aankaarten op hun omroep uit angst voor controversie.⁶²

Conclusie

Via Kranten gaven mensen en redacties hun recensies en meningen over de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964, waarin homoseksualiteit centraal stond. Verschillende kranten gaven van tevoren al belangstelling aan dit programma via uitgelichte aankondigingen. Na de uitzending kwamen de recensies binnen vanuit verschillende kranten. De meeste reacties op de aflevering waren positief. Hierin werd het belang van het bespreken van homoseksualiteit en het werk van Bas Roodnat centraal gezet. Toch waren niet alle kranten even enthousiast en

---

⁵⁹ H.P., ‘Gesprekken op televisie met ongehuwde moeders’, *De tijd: dagblad voor Nederland* (19-09-1967).

⁶⁰ ‘Wigbolds wansmaak’, *De waarheid* (27-09-1967).

⁶¹ ‘De zelfmoord niet langer doodzwijgen’, *Algemeen Dagblad* (18-11-1967).

⁶² "Rengelink: ‘Homofilie bij VARA niet taboe’”, *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (18-03-1965).

waren er ook redacties die homoseksualiteit als onderwerp niet geschikt vonden voor het publiekelijke leven.

Ingezonden brieven zijn voor dit onderzoek interessanter. Deze berichten werden dan wel uitgekozen door de redactie, maar toonden vaak de mening van de gewone mensen in de samenleving. Uit een briefwisseling kwamen drie soorten reacties op de aflevering naar voren. Ten eerste was er een groep mensen die de aflevering als positief hebben ervaren en het als een mogelijkheid zagen om de samenleving te onderwijzen over homoseksualiteit. Ten tweede was er een groep die negatief op de aflevering reageerde, en hun kinderen voor homoseksualiteit wilden ‘beschermen’. De derde en laatste groep waren de mensen die geen positieve of negatieve reacties hadden op de aflevering, maar het gewoon niet passend of boeiend vonden voor de samenleving.

De reacties op de aflevering stopte relatief snel, maar in latere krantenedities werd er wel naar gerefereerd. Vaak werd dit gedaan om de aflevering te vergelijken met latere uitzendingen over homoseksualiteit. Het doel was om te tonen hoever de samenleving al is gekomen met de behandeling van homoseksualiteit op de televisie. Ook werd homoseksualiteit deel van het vaste repertoire van de VARA, samen met andere thema's die als taboe en sensationeel werden beschouwd. Bovendien werden andere omroepen via kranten geconfronteerd met het feit dat VARA homoseksualiteit had behandeld. De vraag wanneer andere omroepen dit thema over zouden nemen kwam in een paar kranten te staan.

De impact van de aflevering op de Televisiecultuur

De televisie deed op 2 Oktober 1951 zijn intrede in Nederland met een uitzending waarin de staatsecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap en de voorzitter van de Nederlandse Televisie Stichting, ook wel NTS genoemd, de doelstellingen van televisie benadrukten. Televisie uitzendingen moesten educatief en vermakelijk zijn, maar omroepen moesten dit op een zorgvuldige en gepaste manier doen.⁶³ De televisie zou vanaf dat moment dienen als medium om mensen in te lichten en te amuseren zoals de kranten, de radio's en de bioscopen dit ook deden. Mensen hadden vanaf dat moment de mogelijkheid om vanuit hun huis zowel visueel als auditief te kunnen genieten van bijvoorbeeld het nieuws. De opkomst van de televisie in Nederland verliep echter niet gemakkelijk. Veel mensen waren ontevreden met de programma invulling en voelden zich daardoor ook niet geneigd om een televisie te kopen. Daarnaast heerste er een angst voor de invloed van de televisie op de interesse van mensen. Omroepen wilden zich door deze weerzin van het publiek ook niet bezighouden met de televisie, maar hadden vaak geen andere keuze uit angst om hun positie in het Nederlandse medialandschap te verliezen.⁶⁴

In 1964 was het medium echter al flink veranderd. Eind jaren 60 werd de televisie het belangrijkste medium in plaats van de radio.⁶⁵ Meer mensen konden en wilden een televisie kopen vanwege de groeiende welvaart in Nederland en de veranderingen in de regelgeving. In 1956 via het Televisiebesluit kregen omroepen meer zendtijd en werden ze door de overheid gefinancierd om zo te experimenteren met nieuwe programma presentatievormen, maar ook om bestaande programma's te verdiepen en te verbeteren.⁶⁶ Daarnaast veranderde het journalistieke landschap. In de jaren 50 stond de journalistiek in dienst van het gezag. Door de ontzuiling en dekolonisatie groeide de kritiek op de overheid, wat zich reflecteerde in de media.⁶⁷ De televisieomroepen, die nu het geld hadden om hun reportages te verdiepen, toonden kritiek op autoriteiten in achtergrondprogramma's en gebruikten onderwerpen die eerder als taboe werden gezien. Homoseksualiteit was een van de onderwerpen die door de VARA in hun programma *Achter het Nieuws* naar voren werd gehaald in 1964. Het is de eerste keer, naast wat vluchtige opmerkingen in het nieuws en een korte opmerking van

---

⁶³ Joke Hermes en Maarten Reesink, *Inleiding televisiestudies* (Amsterdam 2003) 19; Bert Hogenkamp, Sonje de Leeuw en Huub Wijffjes, *Een eeuw van beeld en geluid: Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012) 127.

⁶⁴ Prenger, en de geboorte van de actualiteitenrubriek, 59-63.

⁶⁵ Hogenkamp, de Leeuw en Wijffjes, *Een eeuw van beeld en geluid*, 135.

⁶⁶ Prenger, *Achter het nieuws en de geboorte van de actualiteitenrubriek*, 73-77 en 86; Hogenkamp, de Leeuw en Wijffjes, *Een eeuw van beeld en geluid*, 130-131.

⁶⁷ Prenger, *Achter het nieuws en de geboorte van de actualiteitenrubriek*, 50-53.

Gerard van Reve in *Literaire ontmoetingen*, dat homoseksualiteit nadrukkelijk werd besproken en met homoseksuele koppels werd gesproken op de televisie.

In dit hoofdstuk zal er gekeken worden naar de manier waarop omroepen omgingen met de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964. Daar waar kranten duidelijk refereerden naar de aflevering en hun mening erover gaven, deden televisiebeelden dit niet. Wel zijn er duidelijke invloeden te zien die de aflevering had op de manier waarop homoseksualiteit in het vervolg werd behandeld. Reacties op homoseksualiteit op de televisie waren vaak tegenstrijdig, zoals ook in de kranten duidelijk werd. Enerzijds keurden groepen mensen het af, maar anderzijds waren zij ook benieuwd naar homoseksualiteit als thema.⁶⁸ In totaal zijn er 47 televisie uitzendingen of fragmenten gebruikt in dit onderzoek die de invloed van de aflevering uit 1964 op de behandeling van het thema homoseksualiteit weerspiegelen. Er zal geen verschil worden gemaakt tussen fictie en non-fictie, zoals wordt afgeraden in 'History beyond the tekst', eerder benoemd in de historiografie. De auteur constateert dat het verschil tussen beiden vaak moeilijk te herkennen is en dat ze beide dezelfde tactieken gebruiken.⁶⁹ De nieuwe behandeling van het thema homoseksualiteit toonde zich ten eerste in het feit dat er meerdere omroepen zich überhaupt bezig begonnen te houden met dit thema tussen 1964 en 1985. Naast deze algemene verandering zijn er ook drie inhoudelijke benaderingen te vinden. Allereerst kwam er ruimte voor de leefwereld waar homoseksuele mannen en vrouwen zich in bevonden. Ten tweede kwam er aandacht voor de moeilijkheden die niet alleen homoseksuelen, maar ook de familie meemaakten. Ten slotte kwamen er religieus getinte uitzendingen over homofilie en de verschillende opvattingen over dit thema die in dit veld naar voren brachten.

De leefwereld van homoseksuele mensen in beeld

In sommige televisiefragmenten kreeg men een kijkje in het leven van iemand die homoseksueel is.⁷⁰ Dit gaat om aspecten die bij deze subcultuur horen. Verschillende uitzendingen, zowel nieuwsreportages als geacteerde series, toonden bijvoorbeeld hoe een homobar functioneerde en hoe mensen zich daarbinnen gedroegen. Ook kreeg men beeld van gerichte activiteiten waar homoseksuele mannen en vrouwen wellicht aan participeerden. Een

---

⁶⁸ Davis en Needham, *Queer TV*, 22.

⁶⁹ Barber en Peniston-Bird, *History beyond the text*, 74.

⁷⁰ Om lange voetnoten te voorkomen zullen voor iedere categorie in de bijlage de desbetreffende televisiefragmenten te vinden zijn. Hierin staan per onderwerp hoeveel fragmenten er over gevonden zijn en de titels van ieder fragment. Zie bijlage 1 om alle fragmenten over de leefwereld van homoseksuele mensen te vinden.

voorbeeld van zo'n aflevering is wanneer *Verslag op woensdag*, een reportageprogramma, in 1971 een interview hield met Madame Arthur, een bekende drag queen. Dit interview kende twee zijdes. Aan de ene kant werd Madame Arthur geïnterviewd over haar performances en het zijn van 'travestiet'. Aan de andere kant werd Hugo van Montfrans, homoseksueel en kunstenaar, geïnterviewd over zijn werk, zijn vrienden en zijn woonsituatie. Madame Arthur en Montfrans zijn dezelfde persoon, maar in het interview werden zij bijna als individuen besproken. Het toonde een kijkje in wat zich afspeelde in de homoseksuele sferen, maar ook hoe de mensen die hier actief in zijn er zelf mee omgingen.⁷¹ Een ander voorbeeld is een meer generaliserend beeld dat wordt geschetst in het laatste deel van het programma *Hoera, een homo!?*, waarin een docent zijn baan dreigde te verliezen omdat hij homoseksueel was. Alhoewel het programma is nagespeeld gaf het een kijkje in het leven van deze normale man wanneer hij bijvoorbeeld naar een homobar ging en daar mensen ontmoette.⁷²

Ook buiten de homoseksuele kringen werd er een blik geworpen in het alledaagse leven van homoseksuele mannen en vrouwen. Wat opvalt tijdens de analyse is dat ideeën vanuit *Queer television* hierin sterk naar voren komen. In het boek 'Queer TV: Theories, Histories, Politics' wordt er geconstateerd dat het presenteren van een 'homoseksuele leefwereld' ook betekende dat er aandacht aan de 'heteroseksuele leefwereld' werd geschonken. Hierdoor ontstonden er veranderende visies op beide leefwerelden en begon men na te denken over wat er zowel onder de heteroseksuele leefwereld viel, maar ook er overlappingen waren met de leefwereld van homoseksuelen.⁷³ In eerdere afleveringen van *Hoera, een homo!?* Draaide het allemaal om hoe de docent omging met zijn homoseksualiteit. Het liet zien hoe homoseksuele mensen met hun geaardheid omgingen op de werkvloer en in relatie tot andere heteroseksuele mensen. Ook werd het liefdesleven van homoseksuele mensen op de televisie belicht. De manier waarop zij elkaar vonden en van elkaar hielden stond hierin centraal, soms ook in vergelijking met heteroseksuele koppels. In *De geloof, hoop en liefde show* uit 1978 werd er een aflevering gewijd aan verschillende koppels die vertelden hoe zij verliefd waren geworden. Een van de koppels was Alex en Leo, een homoseksueel stel die elkaar via de COC hadden gevonden. Bijzonder aan de aflevering was dat er door de presentator geen nadruk op hun homoseksualiteit werd gelegd, maar alleen op

---

⁷¹ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), *VERSLAG OP WOENSDAG*, 7 april 1971.

⁷² Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), *HOERA, EEN HOMO!?: HOERA, EEN HOMO!?* (2) - Ouders in discussie met meester Bossewinkel., 13 oktober 1978; Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), *HOERA, EEN HOMO!?: HOERA EEN HOMO!?* (3) - Laatste deel: telt onderwijskwaliteit of homoseksualiteit., 20 oktober 1978.

⁷³ Davis en Needham, *Queer TV: Theories, Histories, Politics*, 15.

de liefde.⁷⁴ Het stel kreeg dezelfde behandeling als alle andere koppels die uitgenodigd waren voor de aflevering. Door de nadruk te leggen op de levenswereld en liefdeswereld van homoseksuele mensen werd het demoniserende beeld van homoseksualiteit die mensen wellicht hadden ontkracht. Homoseksualiteit werd menselijker, want zij functioneerden net zoals heteroseksuele mensen in de samenleving en ervoeren dezelfde romantische gevoelens.

De moeilijkheden van homoseksualiteit

Na de aflevering van *Achter het Nieuws* in 1964 over homoseksualiteit bleef het thema niet weg bij dit actualiteitenprogramma. In 1967 werd er al een nieuwe aflevering over homoseksualiteit uitgezonden. De aanleiding voor deze aflevering was een brief van de commissaris van Amsterdam die hij in homobars op liet hangen om het wantrouwen tegenover de politie te verminderen. De aflevering had in vergelijking met de eerdere aflevering van *Achter het Nieuws* een sombere insteek: homoseksuele mensen praatten over hun slechte ervaringen met de politie wanneer zij aangifte wilden doen. Ook werd er gedeeld dat op veel plekken in de samenleving, bijvoorbeeld op de werkvloer, homoseksualiteit nog steeds belachelijk werd gemaakt.⁷⁵ De aflevering sloeg een compleet verschillende richting in dan die uit 1964. In de eerste aflevering werden de homoseksuele koppels anoniem in beeld gebracht en werd er gepraat over hun leefsituatie, met de bedoeling om te tonen hoeveel overeenkomsten er zijn met heteroseksuelen. De aflevering uit 1967 liet homoseksuele mensen volledig in beeld komen, toonde zelfs beelden uit een homobar en praatte over de moeilijkheden die heteroseksuele mensen hun bezorgen. De boodschap is duidelijk, geen discriminatie naar homoseksuelen en hun subcultuur.

De aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1967 was niet de enige uitzending die de moeilijkheden waarmee homoseksuele mensen werden geconfronteerd behandeld. In een groot deel van de bronnen staat deze kwestie centraal.⁷⁶ Vaak gaat het om de manier waarop hun omgeving negatief reageerde op hun geaardheid, bijvoorbeeld in de familie, op werk of in de kerk. Een belangrijke manier om dit probleem zichtbaar te maken was door interviews af te leggen met homoseksuele mensen om het probleem zo menselijk te maken. Ook werden ouders die deel waren van praatgroepen over hun homoseksuele kinderen geïnterviewd over

---

⁷⁴ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), GELOOF, HOOP & LIEFDE SHOW - GELOOF HOOP & LIEFDE SHOW (1); Verliefd zijn., 6 januari 1978.

⁷⁵ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1967), ACHTER HET NIEUWS, 14 september 1967.

⁷⁶ Zie bijlage 2.

hun ervaringen hiermee. Een moeder vertelde tijdens een interview in *Spreekershoek* uit 1980: “ook onze emoties kwamen nog behoorlijk om de hoek kijken, maar al met al was het een erg goede middag.”⁷⁷ Op deze manier werden ouders die worstelden met de seksualiteit van hun kinderen aangemoedigd om hierover met anderen te praten, om zo het acceptatieprobleem van homoseksualiteit te verminderen.

De moeilijkheden in het leven van homoseksuele mensen werd ook besproken via humor. Er zijn niet veel filmfragmenten die dit format gebruikten, maar dat betekent niet dat ze niet bestonden. Een van de enigste gevonden voorbeelden was een reactie op het beleid van Amerika. Volgens de immigratiewet uit 1965 waren mensen met een ‘seksuele afwijking’ niet toegestaan om het land te betreden.⁷⁸ Als reactie besloot het VPRO programma *Extra* in 1980 een satirische heropvoering aan de Nederlandse douane te filmen. Amerikanen werden in Nederland opgevangen door de ‘Homo-squad’ en zouden moeten vertellen of zij homo- of heteroseksueel waren. De bedoeling hiervan was om Amerikanen te laten weten hoe ongemakkelijk het is om aan de grens met je geaardheid geconfronteerd te worden, zelfs als je heteroseksueel bent. Dit leidde tot amuserende reacties en interessante gesprekken met elkaar. Een voorbeeld van zo’n interactie is een Amerikaan die antwoordde dat hij heteroseksueel was, waarop de Nederlandse homoseksuele man antwoordde met “you're heterosexual? I am sorry sir, but you can't come in. This country is only for gays”. Kort daarna legde hij uit dat het een grap was, maar na afloop hadden de twee een kort gesprek samen over de situatie.⁷⁹ Zo wist de Nederlandse televisie op een amuserende manier een toch wel problematische kwestie aan te pakken.

Religie als argument in het debat over homoseksualiteit

De relatie tussen kerk en homoseksualiteit was niet zo zwart-wit zoals altijd werd gedacht. Pastoors en dominees waren het niet altijd met elkaar eens over de behandeling van homoseksualiteit. In dezelfde tijd dat de bisschop van Roermond weigerde om sacramenten toe te dienen aan homoseksuele gelovigen constateerde bisschop Simonis dat de kerk hulpverlening moet kunnen bieden aan homoseksuele leden.⁸⁰ Deze nuance werd ook geuit in kerkelijke kringen op de televisie. Er waren christelijke kringen die homoseksualiteit als iets

---

⁷⁷ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), SPREKERSHOEK, 19 oktober 1980.

⁷⁸ Atticus Lee, ‘Sexual Deviants Need Not Apply: LGBTQ Oppression in the 1965 Immigration Amendments’ in: Gabriel J. Chin en Rose Cuison Villazor eds., *The Immigration and Nationality Act of 1965: Legislating a New America* (Cambridge 2015) 248-270, aldaar 249-250.

⁷⁹ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), EXTRA, 13 januari 1980.

⁸⁰ Bos, ‘hoe homo’s en moslims ets met elkaar kregen’, 211; Posthumus, *Kringen in de branding*, 43.

negatief en als zonde beschreven, maar er waren ook programma's waarin kerkelijke figuren of theologen verdediging toonden voor een gelijke behandeling tussen homoseksuele en heteroseksuele mensen op basis van de Bijbel.⁸¹ Bovendien hadden deze christelijk gekleurde aflevering als gevolg dat zij reacties kregen van mensen in homoseksuele kringen door zowel interviews als zelf georganiseerde groepen.

Er zijn afleveringen die vanuit een theologisch oogpunt pleitten voor acceptatie van homoseksualiteit in kerkelijke kringen. Een voorbeeld hiervan is de christelijke omroep NCRV die in een aflevering van *Standpunt* homoseksualiteit in een positief daglicht zette. De journalist Ype Schaaf benadrukte de hypocriete houding van kerkelijke lieden ten opzichte van homoseksualiteit door te zeggen "Er zijn ook predikanten die aan de hand van Bijbelteksten aantonen hoe verkeerd homofilie wel is. Totdat hun oudste zoon met een vriend thuiskomt." Ook probeerde Schaaf te beargumenteren dat homoseksualiteit in de kerk geaccepteerd moest worden door gebruikt te maken van de Bijbel. Naastenliefde stond volgens hem centraal in de Bijbel, en om dit van homoseksuele mensen af te pakken zou onchristelijk zijn. Bovendien konden homoseksuele mannen en vrouwen niets aan hun geaardheid doen, zij waren inmiddels zo geschapen.⁸² Dit scheppingsargument werd ook gebruikt in interviews met homoseksuele christenen in een aflevering van *Ander nieuws* over uitsluiting en acceptatie vanuit de kerk. Hierin stond de onderdrukking van homoseksuele christenen en hun ervaringen in de kerk centraal. Een ondervraagde vrouw werd naar haar opvattingen over homoseksualiteit volgens de Bijbel gevraagd en antwoordde met "Als je zo geschapen bent, dan kan het niet anders."⁸³

Niet iedere uitzending presenteerde homoseksualiteit echter zo positief. Geestelijken toonden weleens kritiek op homoseksuele verhoudingen op de televisie. Vaak werd deze kritische houding gerepresenteerd aan de ene, en iemand met een positieve insteek op homoseksualiteit aan de andere kant.⁸⁴ Maar de positieve aspecten werden niet in elke aflevering benoemd, net zoals dat deze kritische houding niet altijd door heteroseksuele christenen werd voorgedragen. In 1972 presenteerde het programma *Kerk en theologie* drie interviews met homoseksuele christenen die homoseksualiteit als een zonde zagen. De eerste geïnterviewde persoon claimde dat hij realiseerde dat zijn homoseksualiteit niet paste bij wat er in de Bijbel stond, en door het gebruik van de Bijbel heeft hij zichzelf weten te 'genezen'

---

⁸¹ Zie bijlage 3.

⁸² Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), STANDPUNT: Homofilie, 11 december 1978.

⁸³ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), ANDER NIEUWS: Homofilie - Kerk en homoseksualiteit: uitsluiting of participatie?, 18 november 1979.

⁸⁴ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), KENMERK, 10 november 1971.

van homoseksualiteit. De tweede geïnterviewde man geloofde dat homoseksualiteit iets is waar je niet van af kan komen. Hij zag zijn geaardheid als een mogelijkheid om zich volledig in het geloof te stoppen en nooit aan iemand te binden. De derde geïnterviewde vond dat er meer plaatst moet zijn voor ‘de homofiel die er weer anders over denkt’, de groep homoseksuelen die niet trots waren op hun geaardheid. Ook werden deze meningen samengebracht in groeps gesprekken waarbij de ene positief was over zijn geaardheid, en de andere juist heel negatief sprak over een ‘zonde’.⁸⁵ Deze afleveringen toonden dat alhoewel veel kritiek op homoseksualiteit vanuit pastorale en heteroseksuele hoek kwam, dit niet altijd het geval was.

Conclusie

De televisie kwam met veel moeite op in Nederland, maar wist in de jaren 60 toch de dominante positie in het Nederlandse medialandschap te bemachtigen. Nederlandse omroepen die zich bezig hielden met televisie kregen meer zendtijd en financiële steun van de overheid, waardoor zij konden experimenteren met verschillende thema's en presentatiemogelijkheden. In samenwerking met stichting Dialoog werd er in *Achter het Nieuws* op 30 december 1964 uitvoering over homoseksuele verhoudingen en ontmoetingsplekken, zoals het COC, gesproken. Deze aflevering had veel impact op de manier waarop homoseksualiteit werd verbeeld op de televisie.

Er kwam aandacht voor de leefwereld waarin homoseksuele mensen zich bevonden. Enerzijds werden plekken getoond op de televisie die specifiek bedoeld waren om homoseksualiteit te uiten, bijvoorbeeld een homobar. Het doel hiervan is om mensen kennis te laten maken met de homoseksuele cultuur om hier tolerantie voor te creëren. Anderzijds kwam er aandacht voor de homoseksueel die functioneerde in heteroseksueel gedomineerde plekken. Hierbij ging het om relaties met de werkplek, de familie en het liefdesleven van homoseksuele mannen en vrouwen. Deze afleveringen wilden tonen dat homoseksuele mensen samen met heteroseksuelen leefden in de samenleving en er eigenlijk maar weinig verschillen tussen de twee groepen waren.

---

⁸⁵ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1972), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (II), 9 november 1972; Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1973), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (III), 11 januari 1973.

Ook kwam ruimte om de moeilijkheden van homoseksuele individuen te bespreken. De kerk en de familie stond hierin centraal, want beide groepen reageerden in veel gevallen negatief op het nieuws dat iemand in hun kringen homoseksueel was. Deze moeilijkheden werden uitvoerig besproken met de kinderen en kerkleden zelf, maar ook met de ouders van de homoseksuele kinderen. Praatgroepen van ouders met homoseksuele kinderen werden dan als thema aangehaald om te tonen dat ouders van gedachten konden veranderen door er met elkaar over te praten. Ook werd humor gebruikt om moeilijkheden te bespreken en een dialoog met elkaar aan te gaan.

Homoseksualiteit werd ook in de kerkelijke kringen besproken op de televisie. Vaak gebeurde dit op een positieve manier door homoseksuele christenen te vragen naar hun relatie met het geloof. Ook toonden theologen een positief beeld over homoseksualiteit en claimden dat de Bijbel dit ook goedkeurde. Er waren ook uitzendingen die homoseksualiteit afkeurden op basis van de Bijbel. Dit waren niet alleen pastoors, maar ook homoseksuele christenen die hun seksualiteit als zonde beschouwden. Zij werden in sommige aflevering ook tegenover positieve homoseksuele christenen gezet om beide kanten te bespreken.

Conclusie:

Dit onderzoek vind zijn einde op 29 juni 1985. Op deze dag zond *Achter het Nieuws* een aflevering uit die een reactie gaf op zowel de aflevering over homoseksualiteit in 1964 als die uit 1967. Daar waar in 1964 alleen maar homoseksuele mannen en vrouwen in het anoniem werden geïnterviewd over hun verhoudingen, werden zij nu volledig in beeld gebracht. Heteroseksuele mensen gaven bovendien een positieve mening over homoseksualiteit. Daar waarin de aflevering uit 1967 alarm sloeg vanwege het wantrouwen tegenover de politie in homoseksuele kringen, werkten ze nu samen om vooroordelen en wantrouwen tussen politie en homoseksuele mensen weg te werken. In de aflevering uit 1985 vertelden zowel de politie als het COC over hun plannen om elkaar beter te leren begrijpen, om zo in de toekomst verdraagzaam te zijn en op elkaar durven te leunen. “Het verschil is dat er nou gepraat wordt” verklaarde een van de agenten en daarmee wordt ook het doel van deze aflevering duidelijk: zoek elkaar op om minderheidsgroepen zoals homoseksuele mensen beter te beschermen en te begrijpen.⁸⁶ Deze aflevering is gekozen als het eindpunt van dit onderzoek, want het doel van de eerste aflevering uit 1964, een dialoog met elkaar aangaan, was bereikt op de televisie.

In dit onderzoek stonden de reacties op de aflevering van *Achter het Nieuws* uit 1964 over homoseksualiteit centraal. Hierbij werd er gebruik gemaakt van achtergrondinformatie over kranten, theorieën over het analyseren van televisiefragmenten, en de theorieën uit de *Queer Television* stroming. Met deze achtergrondinformatie is er in dit onderzoek gezocht naar reacties op de aflevering in de kranten en de verdere invloed van homoseksualiteit als thema op de televisie. Ook is er literatuur over homoseksualiteit in Nederland in de naoorlogse periode gebruikt om de context te schetsen in het eerste hoofdstuk.

Vanuit de kranten werd gereageerd op de aflevering zelf door middel van aankondigingen, recensies en ingezonden brieven. De invloed van deze aflevering bleef hierin beperkt, maar de invloed die deze aflevering op de televisie had werd uitvoerig besproken in de jaren nadat de aflevering was uitgezonden. De televisie had namelijk een compleet tegenovergestelde reactie. Over de aflevering zelf werd amper gepraat, daar hadden ze de kranten voor. De impact van de aflevering uit 1964 was daarentegen enorm voor de televisiecultuur. Enerzijds werd initiatief genomen om homoseksualiteit bespreekbaar te maken op de buis, waardoor andere omroepen al snel volgden. Anderzijds opende de

---

⁸⁶ Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1985), ACHTER HET NIEUWS, 29 juni 1985.

aflevering de deuren om te experimenteren met de manier waarop homoseksuele thema's naar het publiek werden gebracht.

De reactie op de aflevering uit 1964 in kranten werd via recensies, ingezonden brieven en krantenartikelen gedeeld. Recensies werden door de redactie geschreven en gaven een formele mening over de uitzending. Deze werd vaak positief beoordeeld omdat het volgens redacties tijd werd dat dit onderwerp eindelijk op de televisie werd belicht. Ook werd Roodnat, de interviewer, geprezen voor zijn scherpe en relevante vragen. Toch was niet iedereen positief en schreven sommige redacties dat homoseksualiteit niet thuis hoorde in de publieke sfeer. Via ingezonden brieven wordt de mening van de normale krantenlezer duidelijk. Enerzijds was een groep die positief op de uitzending reageerde en dit als een educatieve mogelijkheid zag. Anderzijds waren mensen die de aflevering niet passend vonden, met name voor kinderen. Bovendien is er een afwijkende groep: zij waren niet geïnteresseerd in de aflevering en geloofden niet dat kinderen het zouden snappen. Via krantenartikelen werd er in latere periodes teruggeblikt op de aflevering om te tonen hoe ver de televisiecultuur al was gekomen.

De Televisiecultuur kreeg te maken met een compleet nieuw onderwerp. Verschillende omroepen kozen ervoor om het voorbeeld van de VARA te volgen en gaven homoseksualiteit als thema een kans in hun uitzendingen. Wel werden verschillende thema's en perspectieven van homoseksualiteit belicht. Als eerste werd de leefwereld van homoseksuele mensen op de televisie getoond. Dit betekende dat enerzijds aandacht kwam voor de homoseksuele subcultuur, en anderzijds aandacht kwam voor homoseksuele mensen die heteroseksueel gedomineerde plekken in de samenleving fungeerde. Naast de leefwereld kwam er ook aandacht voor de moeilijkheden die homoseksualiteit met zich meebracht. De kerk en familie reageerden niet altijd even enthousiast op iemands geaardheid, wat leidde tot gefrustreerde scenario's. Bovendien werden de ervaringen van ouders in praatgroepen belicht. Als laatste werd er vanuit religieuze kringen gepraat over homoseksualiteit. Homoseksuele christenen werden geïnterviewd over hun geaardheid en theologen namen het op voor homoseksuele mensen. Toch werd er ook kritiek geuit, mede ook door homoseksuele christenen zelf. Zij zagen hun geaardheid als een zonde of een test van God.

Dit onderzoek eindigt in 1985, maar de geschiedenis van homoseksualiteit op de televisie eindigt hiermee niet. De literatuur over de ontwikkeling van de televisie in Nederland gaat nog jaren door en de televisie blijft zich na 1985 nog flink ontwikkelen. Dit onderzoek zou daarom in het vervolg uitgebreid kunnen worden om zo meer jaartallen mee te

nemen. Hierdoor worden er wellicht ontwikkelingen gevonden die in dit onderzoek nog niet naar voren zijn gekomen. Ook zou dit onderzoek internationaal verbonden kunnen worden. In de context werd kort vermeld dat de Nederlandse organisaties die de rechten van homoseksuele mensen wilden beschermen samenwerkten met internationale organisaties. Deze relaties zijn echter niet belicht in dit onderzoek. Een vervolgstudie zou deze relaties kunnen bestuderen en zou bovendien ook kunnen onderzoeken of het thema van homoseksualiteit op de televisie verbonden is met de televisiecultuur uit andere landen.

Bibliografie

Secundair

- Adam, B.D., 'From Liberation to Transgression and Beyond: Gay, Lesbian and Queer Studies at the Turn of the Twenty-First Century' in: Richardson, D. en Seidman, S. eds., *Handbook of lesbian and gay studies* (Londen 2002).
- Barber, S. en Peniston-Bird, C.M., *History beyond the text: a student's guide to approaching alternative sources* (Londen 2009).
- Bardoel, J. en Wijfjes, H., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2015).
- Bos, D.J., 'Hoe homo's en moslims iets met elkaar kregen: Een lange-termijnanalyse van het discours over homoseksualiteit en islam in Nederlandse dagbladen, radio- en televisieprogramma's' in: Bos, D.J., Derks, M., Jansma, L.G. eds., *Religie & Samenleving* 11:2 (Enschede 2016).
- Dapper, O., *Naukeurige beschrijvinge der Afrikaensche Eylanden* (1668).
- Davis, G. en Needham, G., *Queer TV: Theories, Histories, Politics* (Routledge 2009).
- Halperin, D., *One Hundred Years of Homosexuality* (1990).
- Halperin, D., *How to do the History of Homosexuality* (2002).
- Hekma, G., 'Man of geen man, Een historiografie van homoseksualiteit', *Sociologisch Tijdschrift* 14:4 (1988).
- Hekma, G., *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004).
- Hermes, J. en Reesink, M., *Inleiding televisiestudies* (Amsterdam 2003).
- Hogenkamp, B., de Leeuw D., en Wijfjes, H., *Een eeuw van beeld en geluid: Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012).
- Lee, A., 'Sexual Deviants Need Not Apply: LGBTQ Oppression in the 1965 Immigration Amendments' in: Gabriel J. Chin en Rose Cuison Villazor eds., *The Immigration and Nationality Act of 1965: Legislating a New America* (Cambridge 2015) 248-270.
- Moll, A., *Die Konträre Sexualempfindung* (1839).
- Posthumus, K. *kringen in de brandig: 40 jaar homo/lesbische emancipatiebewegingen* (Gorinchem 2004).
- Prenger, M.A.E., 'Achter het Nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig (Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam: Amsterdam 2014).
- Nater, J.P., *Vigelerende vrouwen, gediensstige meiden: seksualiteit in Nederland in de negentiende eeuw* (Rotterdam 1986).

- Rich, A., 'Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence', *Signs* 5:4 (1980) 631-660.
- Richardson, D. en Seidman, S., *Handbook of lesbian and gay studies* (Londen 2002).
- Rupp, L.J., 'The Persistence of Transnational Organizing: The Case of the Homophile Movement', *The American Historical Review* 116:4 (2011) 1014-1039.
- Smith, K.M., *Lesbians on Television: New Queer Visibility & the Lesbian Normal* (Chicago 2020).
- Streitmatter, R., *From "perverts" to "fab five": The Media's Changing Depiction of Gay Men and Lesbians* (Oxfordshire 2008).
- Ulrichs, K.H., *Forschungen über das Rätsel der mann männlichen Liebe* (1864).
- Van de Loo, V., *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005).
- Van de Plasse, J., *Kroniek van de Nederlandse dagblad- en opiniepers* (Amsterdam 2005).
- Van der Meer, T., 'De invoering van art. 248bis Sr. In historisch perspectief', *TVGENDE* 22:3 (2019) 249-269.
- Vanlee, F., 'Agnostic Queer TV Studies for Western Europe', *Oxford Research Encyclopedia of Communication* (Oxford 2021).
- Warmerdam, H. en Koenders, P., *Cultuur en ontspanning: het COC 1946-1966* (Utrecht 1987).

Primair

Krantenartikelen en wetenschappelijke werken

- Achter het Nieuws over homofilie, *Tubantia* (15-09-1967).
- Achter het Nieuws over homoseksuelen, *Friese Koerier: Onafhankelijk dagblad voor Friesland* (22-12-1964).
- A.I., Ruime aandacht aan homofilie besteed, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (15-09-1967).
- A.M., Waarom niet omgedraaid?, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (06-01-1965).
- AVRO zweeg in alle talen over fusie, *Tubantia* (27-01-1967).
- Bijzonder programma in 'Achter het Nieuws', *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (19-12-1964).
- Centrum van Staatkundige Vorming, *De Leidse Courant* (25-05-1953).
- C.O.C. in Achter het Nieuws, *Het Parool* (30-12-1964).
- D. Feenstra, De jeugd van vroeger, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (02-01-1965).
- D. Feenstra, Waarom verdraaid?, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (08-01-1965).
- 'De ander' knap filmwerk, *Friese Koerier: Onafhankelijk dagblad voor Friesland* (28-07-1966).

De programma's, Tv vandaag, *Twentsch Dagblad Tubantia* (30-12-1964).

'De zelfmoord niet langer doodzwingen', *Algemeen Dagblad* (18-11-1967).

Delicaat bij de homofilie, geestig bij K-Wartaal, *Twentsch dagblad Tubantia* (31-12-1964).

Deze week schrijft..., *Volkskrant* (25-08-1967).

F.R., Oppervlakkig, *De Volkskrant* (31-12-1964).

G.R., Verschrikkelijke menselijk, *Algemeen Handelsblad* (19-09-1967).

H.P., Gesprekken op televisie met ongehuwde moeders, *De tijd: dagblad voor Nederland* (19-09-1967).

Kijk en luister, interessant programma over de homofilie, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (31-12-1964).

Kijk naar..., *De nieuwe Limburger* (27-07-1966).

Nuchter, *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (31-12-1964).

Rengeling: 'Homofilie bij VARA niet taboe', *Het vrije volk: Democratisch-Socialistisch Dagblad* (18-03-1965).

Tolsma, F.J., *Homoseksualiteit en homoërotiek* (Den Haag 1963).

Tv vandaag, *Twentsch dagblad Tubantia* (30-12-1964).

Van Kilsdonk, Gesprek over gezag en publiek, binding, *Algemeen Handelsblad* (09-04-1966).

Vanavond in de ether, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (30-12-1964).

Wartaal, *De Tijd De Maasbode* (31-12-1964).

West, D., *Homoseksualiteit* (Arnhem 1961).

Wigbolds wansmaak, *De waarheid* (27-09-1967).

Wonderlijk tv-avond van AVRO en KRO, *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland* (27-01-1967).

Televisiefragmenten

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1964), ACHTER HET NIEUWS, 30 december 1964.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1965), ZO IS HET TOEVALLIG OOK NOG 'S EEN KEER - Anticonceptie is een gemeengoed op de middelbare school, 21 April 1965.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1967), ACHTER HET NIEUWS, 14 september 1967.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1968), JOURNAAL; Journaal (1968), 30 december 1968.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1969), SEXTANT, 25 februari 1969.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1969), resource-id: 2101608130111542331, OVER GESCHRIFTEN EN AFBEELDINGEN EN DE MAKERS DAARVAN EN DE AANSTOTELIJKHEID VAN DE EERBAARHEID - Wat is pornografie?, 30 mei 1969.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), TER VISIE, 29 januari 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), VERSLAG OP WOENSDAG, 7 april 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), KENMERK, 10 november 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1972), TELEVIZIER MAGAZINE, 18 september 1972.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1972), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (II), 9 november 1972.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1973), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (III), 11 januari 1973.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1973), MISBRUIK VAN DE BIJBEL: I. Bijbel en homofilie (filminlassen), 20 november 1973.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1974), JOURNAAL; Journaal (1974), 21 november 1974.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1975), ZO WAS HET ...: ZO WAS HET ... - EXTRA, 6 oktober 1975.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1962), OMROEPPAROCHIE ‘T ZAND 33, 21 februari 1976.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1977), Archiefmateriaal KRO Cees Huisers: Ik wil met je praten: Homofiel/lesbisch zijn, 18 januari 1977.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1977), ALS DE NOOD AAN DE MAN KOMT: ALS DE NOOD AAN DE MAN KOMT (2), 4 april 1977.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), GELOOF, HOOP & LIEFDE SHOW - GELOOF HOOP & LIEFDE SHOW (1);Verliefd zijn., 6 januari 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), SPREKERSHOEK, 15 januari 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), GELOOF, HOOP & LIEFDE SHOW - GELOOF HOOP & LIEFDE SHOW (9);Reacties op de afgelopen afleveringen., 3 maart 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?, 6 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?:
HOERA, EEN HOMO!? (2) - Ouders in discussie met meester Bossewinkel., 13 oktober
1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?:
HOERA, EEN HOMO!? (3) - Laatste deel: telt onderwijskwaliteit of homoseksualiteit., 20
oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), STANDPUNT:
Homofilie, 11 december 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), BRANDPUNT (1960-
1996): BRANDPUNT - EXTRA - Het conflict binnen de Nederlandse Rooms-Katholieke
kerk., 22 januari 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), IN GESPREK MET DE
BISSCHOP, 12 maart 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), SPREKERSHOEK, 25
maart 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), JOURNAAL; Journaal
(1979), 10 juli 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), ANDER NIEUWS:
Homofilie - Kerk en homoseksualiteit: uitsluiting of participatie?, 18 november 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), EXTRA, 13 januari 1980.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), HEEL DE MENS, 25
maart 1980.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), SPREKERSHOEK, 19
oktober 1980.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), TIJDSEIN, 6 januari
1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), KENMERK, 13 mei
1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), OP ZICHT, 11 november
1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), KIJK HAAR, 3 maart
1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), OPEN SCHOOLTijd, 2
mei 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), TELEVIZIER
MAGAZINE, 27 juli 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), WIE WEET - Seksualiteit: normen, waarden, beleving., 6 februari 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), PUBERTIJD, 16 februari 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), DE SPIJKER OP Z'N KOP SHOW - Jongeren over (homo)seksualiteit, 29 maart 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), OPEN SCHOOLTIJD - Homoseksualiteit in het huwelijk., 20 november 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), AAN ONZE KINDEREN: AAN ONZE KINDEREN (1) - Een heroïnehoertje of homofiel als kind, een overvaller als vader., 6 april 1984.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), KIJK HAAR: Twee moeders, 10 april 1984.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), TV SHOW - 'Een vriend van Van Swieten' en een boze Ome Joop over het 'getok' op tv, 12 december 1984.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1985), ACHTER HET NIEUWS, 29 juni 1985.

Bijlage

Bijlage 1: uitzendingen over leefwereld (19 van de 46 fragmenten)

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1965), ZO IS HET TOEVALLIG OOK NOG ‘S EEN KEER - Anticonceptie is een gemeengoed op de middelbare school, 21 April 1965.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1969), SEXTANT, 25 februari 1969.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1969), resource-id: 2101608130111542331, OVER GESCHRIFTEN EN AFBEELDINGEN EN DE MAKERS DAARVAN EN DE AANSTOTELIJKHEID VAN DE EERBAARHEID - Wat is pornografie?, 30 mei 1969.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), VERSLAG OP WOENSDAG, 7 april 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1975), ZO WAS HET ...: ZO WAS HET ... - EXTRA, 6 oktober 1975.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1977), Archiefmateriaal KRO Cees Huisers: Ik wil met je praten: Homofiel/lesbisch zijn, 18 januari 1977.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), GELOOF, HOOP & LIEFDE SHOW - GELOOF HOOP & LIEFDE SHOW (1); Verliefd zijn., 6 januari 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?, 6 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?: HOERA, EEN HOMO!?! (2) - Ouders in discussie met meester Bossewinkel., 13 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?: HOERA, EEN HOMO!?! (3) - Laatste deel: telt onderwijskwaliteit of homoseksualiteit., 20 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), ANDER NIEUWS: Homofilie - Kerk en homoseksualiteit: uitsluiting of participatie?, 18 november 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), KIJK HAAR, 3 maart 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), OPEN SCHOOLTIJD, 2 mei 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), TELEVIZIER MAGAZINE, 27 juli 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), WIE WEET - Seksualiteit: normen, waarden, beleving., 6 februari 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), PUBERTIJD, 16 februari 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), DE SPIJKER OP Z'N KOP SHOW - Jongeren over (homo)seksualiteit, 29 maart 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), OPEN SCHOOLTijd - Homoseksualiteit in het huwelijk., 20 november 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), KIJK HAAR: Twee moeders, 10 april 1984.

Bijlage 2: uitzendingen over moeilijkheden (21 van de 46 fragmenten)

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1967), ACHTER HET NIEUWS, 14 september 1967.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1968), JOURNAAL; Journaal (1968), 30 december 1968.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), TER VISIE, 29 januari 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1972), TELEVIZIER MAGAZINE, 18 september 1972.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1974), JOURNAAL; Journaal (1974), 21 november 1974.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1977), ALS DE NOOD AAN DE MAN KOMT: ALS DE NOOD AAN DE MAN KOMT (2), 4 april 1977.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), SPREKERSHOEK, 15 januari 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), GELOOF, HOOP & LIEFDE SHOW - GELOOF HOOP & LIEFDE SHOW (9);Reacties op de afgelopen afleveringen., 3 maart 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?, 6 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?: HOERA, EEN HOMO!? (2) - Ouders in discussie met meester Bossewinkel., 13 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), HOERA, EEN HOMO!?: HOERA, EEN HOMO!?! (3) - Laatste deel: telt onderwijskwaliteit of homoseksualiteit., 20 oktober 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), EXTRA, 13 januari 1980.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1980), HEEL DE MENS, 25 maart 1980.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), TIJDSEIN, 6 januari 1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), KENMERK, 13 mei 1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), OP ZICHT, 11 november 1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1982), KIJK HAAR, 3 maart 1982.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), OPEN SCHOOLTIJD - Homoseksualiteit in het huwelijk., 20 november 1983.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), AAN ONZE KINDEREN: AAN ONZE KINDEREN (1) - Een heroïnehoertje of homofiel als kind, een overvaller als vader., 6 april 1984.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1984), TV SHOW - ‘Een vriend van Van Swieten’ en een boze Ome Joop over het ‘getok’ op tv, 12 december 1984.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1985), ACHTER HET NIEUWS, 29 juni 1985.

Bijlage 3: uitzendingen over religie (13 van de 46 fragmenten)

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1971), KENMERK, 10 november 1971.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1972), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (II), 9 november 1972.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1973), KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE: KERK EN THEOLOGIE HOMOFILIE (III), 11 januari 1973.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1973), MISBRUIK VAN DE BIJBEL: I. Bijbel en homofilie (filminlassen), 20 november 1973.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1962), OMROEPPAROCHIE ‘T ZAND 33, 21 februari 1976.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1978), STANDPUNT: Homofilie, 11 december 1978.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), BRANDPUNT (1960-1996): BRANDPUNT - EXTRA - Het conflict binnen de Nederlandse Rooms-Katholieke kerk., 22 januari 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), IN GESPREK MET DE BISSCHOP, 12 maart 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), SPREKERSHOEK, 25 maart 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), JOURNAAL; Journaal (1979), 10 juli 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1979), ANDER NIEUWS: Homofilie - Kerk en homoseksualiteit: uitsluiting of participatie?, 18 november 1979.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1981), TIJDSEIN, 6 januari 1981.

Clariah Media Suite Hilversum, Beeld en Geluid archief – Televisie (1983), WIE WEET - Seksualiteit: normen, waarden, beleving., 6 februari 1983.